

Zbornik
Instituta za kriminološka i
sociološka istraživanja
2006 / Vol. XXV / 1-2 / 185-193

Originalni naučni rad
UDK: 314.151.3-054.73
(=214.58)::159.9

O NEKIM PSIHOLOŠKIM PROBLEMIMA ROMA - RATNIH IZBEGLICA

Leposava Kron
Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Opšte je mesto da su Romi kao etnička grupa socijalno hendikepirani, "nemoćni" i diskriminisani. Život u romskim mahalama (getoima) doprinosi njihovom osećanju neuklopljenosti, marginalizovanosti, izolacije i "drugacijeg života". Visoka nepismenost, nizak obrazovni nivo i visok stepen nezaposlenosti generišu i međusobno indukuju čuveni "začarani krug bede" u kome se Romi nalaze. Kao i većina siromašnih slojeva na dnu društvene i etničke hijerarhije i oni su "politički nevidljivi". Ratovi na prostorima ex-Jugoslavije, posebno rat za Kosovo i NATO bombardovanje u protekloj dekadi uvećali su postojeće probleme Roma i izazvali i neke nove koji pogađaju Rome - ratne izbeglice. Kao jedan od najžešćih stresova, rat ugrožava mentalno zdravlje populacije. Psihološki poremećaji provocirani ratom variraju od post-traumatskog stresnog poremećaja do reaktivnih psihoza.

KLJUČNE REČI: Romi / ratne izbeglice / psihološki problemi

1. KULTURNI IDENTITET VS. ASIMILACIJI : STANJE U ZEMLJAMA SREDNJE I ISTOČNE EVROPE I NEKE PSIHOLOŠKE IMPLIKACIJE

U gotovo svim postkomunističkim zemljama Srednje i Istočne Evrope karakteristično je uporno odbijanje da se Romi priznaju kao nacionalna manjina ili kao poštovanja vredna etnička grupa. Izuzetak predstavlja Uvod u Ustav Makedonije iz 1991. godine koji Makedoniju određuje kao "nacionalnu državu makedonskog naroda, koja zajemčuje... stalni saživot makedonskog naroda sa Albancima, Turcima, Vlasima, Romima i ostalim narodnostima koji žive u Republici Makedoniji (Dimitrijević, 1999 : 146).

Činjenica je da se Romi nalaze na dnu društvene i etničke hijerarhije i da su, kao takvi, ne samo "politički nevidljivi" već i objekt diskriminacije i hostilnih osećanja većinskog stanovništva. Empirijski podaci proizašli iz nekolicine istraživanja u Srednjoj i Istočnoj Evropi pokazuju da se Romi nalaze na vodećem mestu kao objekt podozrivosti, hostilnog stava ili čak otvorene mržnje i visoke socijalne distance (Barany, 1992:40). Prema Liebichovom (1992: 32-39) istraživačkom izveštaju, Rome kao komšije ne prihvata 72% ispitanika u Poljskoj, u Mađarskoj ih odbacuje 76% uzorka, a u Češkoj i Slovačkoj čak 85% ispitanika.

Baranyevo istraživanje (1992:45) na reprezentativnom uzorku u Rumuniji pokazuje da 71% stanovništva ispoljava ekstremnu odbojnost prema Romima.

Smanjivanje statističkog značaja romske populacije postoji u svim zemljama Srednje i Istočne Evrope, pri čemu je rumunski primer drastičan. Prema popisu iz 1997. u Rumuniji je bilo samo 230 000 Roma, dok se procene romologa kreću od najniže aproksimacije oko 300 000 do fantastičnih pet miliona (Liebich, 1992:39).

Prema popisu stanovništva 1991. u Srbiji je bilo 140 237 Roma (ergo 4% populacije Srbije). Prema procenama romologa, koje najčešće preciznije korespondiraju sa stvarnošću, u Srbiji ima oko 450 000, dok romski lideri taj broj procenjuju čak na oko 880 000 (Mitrović et al., 1999). Ova činjenica je verovatno posledica sinergičkog delovanja više faktora socijalnog "nečinjenja" na emancipaciji i poboljšanju kvaliteta života

Roma koji se odvija u "začaranom krugu bede", što, psihološki, indukuje njihovu potrebu, na bihevioralnom planu, za asimilacijom i socijalnom mimikrijom.

Fakt da se mimikrija češće ispoljava kod Roma starosjedelaca, starih Roma, kao i onih sa "stabilnim" zanimanjima upućuje na plauzibilnu pretpostavku da je takvo ponašanje Roma – reakcija na negativno iskustvo (Mitrović, 1990:29). U rascepu između potrebe za negovanjem kulturnog identiteta svog naciona i potrebe za srećnijim, zdravijim i produktivnijim životom, povoljnija socijalna percepcija i realno bolje šanse koje nudi mimikrija i asimilacija može uticati da se individua radije opredeli za drugu varijantu. Sa stanovišta vrednosti očuvanja kulturnog identiteta Roma eo ipso ovakvi izbori su, naravno, loši; međutim, sa pozicije čoveka pojedinca i njegove ego-percepcije i ego-idealna (kako on sebe vidi i kako bi želeo da ga drugi vide), takva odluka za njega lično može biti dobra. Ove dve perspektive mogu se, naravno, približiti ali su putevi izmirenja trnoviti i komplikovani i zahtevaju kao nužne ali ne i dovoljne uslove: uspostavljanje građanskog društva koje garantuju sva ljudska prava, ergo i ona kulturna, društvo u kojem je razvijena kultura nekonfliktne komunikacije i razumevanja i negovanja kulturnih specifičnosti različitih naciona kao i ekonomski zdravo društvo koje može da obezbedi zdravu egzistenciju svim svojim članovima.

2. KOSOVSKA KRIZA I DRAMA ROMSKOG IZBEGLIŠTVA : PSIHOLOŠKI ASPEKT PROBLEMA

Kao što je bez sumnje dobro poznato, danas se sa visokim stepenom pouzdanosti tvrdi da su Romi poreklom iz Indije, odakle su se masovnim seobama u više talasa selili ka Evropi (Mitrović et al., 1998).

Grčka reč askesis analogna je sanskritskim terminima tapas i sanjasa koje znače odricanje, naprezanje, napor, trpljenje (Pajin, 1988). Postoji nekoliko oblika spoljašnje i unutrašnje askeze. Prvi spoljni vid (op.cit.) jeste lutanje ili beskućništvo, odricanje od ustaljivanja u pogledu mesta boravka ili navika. Ovakav način života bio je naročito karakterističan za rani budizam, a Veljačić (1987) tvrdi da tehnički termin za njega – pabađa – ima isti koren kao srpska reč pobeći. U ovoj činjenici, i

ovoj istorijskoj uspomeni mogla bi se, možda, naći analogija sa romskom istorijskom sudbinom ne samo lutanja, već i drugih oblika askeze.

Gotovo da i nije potrebno posebno napominjati da romski asketizam i lutanja nisu isključivo njihovo kolektivno arhetipsko nasleđe. Ta bi se konstatacija, možda, mogla primeniti na mirna vremena, stabilne socijalne okolnosti i uređena društva – tada su i mnogobrojni problemi življenja Roma realno manji i modaliteti njihovog rešavanja jednostavniji. U uslovima ratova i tiranija, problemi Roma se usložnjavaju i pojavljuju u hiperboli, dok se, istovremeno, društvena senzitivnost u odnosu na te, kao i sve druge probleme, smanjuje.

U noći između 16. i 17. avgusta 1999. godine 105 Roma utopilo se u Jadranskom moru, u pokušaju da se dokopaju Italije, ergo mogućnosti srećnijeg života. Ovaj narod, vekovima naviknut na lutanja, stradao je kao u antičkoj tragediji, a da se na to nije osvrnuo gotovo niko. U štampi se pojavila vest da se 105 Roma utopilo i da je crnogorska policija pronašla njihove plutajuće leševe. U Republici je objavljen kratak tekst Olivije Rusovac pod naslovom Ovde - Cigani lete u more. Ova katastrofa, posledica krijumčarenja ljudi i trgovine smrću ostala je bez adekvatne moralne reakcije u intelektualnoj javnosti. Kada je 105 Roma progutalo more, sem romskih udruženja ćutali su svi.

U vremenu proteklih ratova nasilje je postalo deo psihopatologije svakodnevnog života. Život u Srbiji kao post-traumatskom društvu, za Rome i dalje funkcioniše po modelu patologije geta u kojem cveta svaki oblik kontrabande pa i šverc ljudima i trgovina smrću kao unosno preduzeće.

10. maja 2000. trinaestogodišnja Romkinja sadistički je pretučena, uz ubode nožem, i drogirana, na Novom Beogradu, na putu od škole do kuće, od strane grupe "skinhedsa". Ovaj akt nasilja, usledio je posle višemesečnih pretnji "skinhedsa". Vest je, inicijativom g. Dragoljuba Ac-kovića objavljena na Studiju B2-92. Devojčica, kako su utvrdili psiholozi, pati od "post-traumatskog stresnog sindroma". Otac žrtve je, uplakan, glasom vapijućeg u pustinji, zapitao: "Dokle, braćo, dokle? I mi smo ljudi." Kao i mnogo puta ranije adekvatna moralna reakcija javnosti je izostala.

Na nesreću, ovo nisu izolovani, egzotični primeri žalosnih događaja iz romskog života – to su paradigmatični primeri ne samo stradanja nevi-

nih već i ekstremno tragične dimenzije uslovljene činjenicom da ti ekscesi ostaju ne samo nekažnjeni već i bez gotovo ikakve etičke i intelektualne reakcije, pa čak i bez elementarne socijalne empatije.

Ignorisani zločini imaju moć lošeg primera, a loš primer, kako nas je naučio Frojd postaje zarazan po mehanizmu "zašto ono što je dopušteno drugima ne bi bilo dopušteno i meni". Tako se stiče alibi za fizičko i mentalno ugnjetavanje drugih, uništavanje materijalnih i duhovnih dobara, uključujući i ljudske živote. Kada se civilizacijske barijere sruše, nasilje nad ljudima prestaje da bude tabu (Kron, 2000b).

Romi na Kosovu živeli su veoma dugo među Albancima i Srbima bez naročitih trzavica i konflikata. Dve nedelje nakon povlačenja jugoslovenskih oružanih snaga sa Kosova (1999) među kosovskim Albancima munjevito su se širile glasine o masovnom učešću Roma u zločinima nad albanskim civilima što je izazvalo talas nasilja i odmazde nad Romima zbog njihovog navodnog učešća u zločinima i pljačkama na strani srpskih snaga tokom NATO intervencije (Anastasijević, 1999).

Romska manjina je tokom rata za Kosovo zaboravila na svoju poslovičnu neutralnog i priklonila se državnim institucijama; za uzvrat su od Srbije neki od njih dobili zaposlenje ili kakvu-takvu socijalnu sigurnost. Albanci su to, sa svoje strane, doživeli kao solidarnost Roma sa njihovim mučiteljima Srbima koji su nad njima (Albancima) godinama vršili represiju uspostavljajući sistem aparthejda. Masovna paljenja romskih kuća indukovala su talas izbeglištva preživelih. Zapostavljeni i diskriminirani i pre toga, suočivši se sa tragedijom koja je često uključivala i smrt najbližih, u ideji očuvanja gole egzistencije Romi-izbeglice dobili su i nove, ne samo biosocioekonomske probleme, već i čitav niz psiholoških pa i onih psihopatološkog reda.

Usled izloženosti seriji produženih traumatskih doživljaja prirodno je bilo očekivati da većina njih pati od post-traumatskog stresnog sindroma.

Prema dijagnostičkim kriterijumima Američke asocijacije psihijatarata DSM-IV (American Psychiatric Association, 1994) od tog sindroma pate osobe koje su iskusile, bile prisutne ili se konfrontirale sa događajima koji su uključili aktualnu ili preteću smrt, ili ozbiljnu povredu ili pretnju fizičkom integritetu, sopstvenom ili drugih. Post-traumatski stresni sindrom se može javiti i kao reakcija ličnosti na uključenost u intenzivan

strah, bespomoćnost ili torturu. Kod dece, ovakve situacije mogu imati za posledicu dezorganizovano ili agitirano ponašanje. Post-traumatski stresni sindrom se odnosi na posledice traumatskog događaja koji se ponovo doživljava u vidu stresnih ponavljanja događaja u mislima, koja uključuje žive slike, misli ili percepciju. Kod male dece, repetitivne igre mogu se odnositi na teme ili neke aspekte traume. Strašni i uznemirujući snovi u kojima se ponavljaju slike užasa veoma su čest simptom. Ponekad se mogu javiti i iluzije, halucinacije ili disocijativne "flashback" epizode. Klinički, Post-traumatski stresni sindrom izaziva privremenu ili trajnu nesposobnost uklapanja u socijalni život, profesionalne aktivnosti ili bilo koju važnu oblast funkcionisanja.

Mislim da su sledeći primeri iskaza Roma – ratnih izbeglica sa Kosova (Tomić, 1999) dovoljno ilustrativni da im nije potreban nikakav dodatni komentar:

- Video sam kako mi gori kuća, a ipak je svake noći sanjam neoštećenu, sa svim vratima i prozorima i sebe kako se vraćam kući (Rom koji je sa 10 članova porodice izbegao iz Kosovske Mitrovice; a potom se nalazio u izbegličkom centru u Rači Kragujevačkoj);
- Najteže je kada dođe noć, tada se strah ponovo javlja (student pedagogije koji je takođe izbeglica, volonterski radi sa decom i pomaže im da kroz igru zaborave strahote koje su preživela;
- Dok smo bežali, nismo mogli da poneseemo ni osnovne stvari za decu, garderobu, obuću i barem njihove igračke za kojima pate (Rom koji je takođe pobegao iz Kosovske Mitrovice sa 28 članova porodice i isto tako smešten u Rači).

U psihološkom smislu svaki čovek ima svoju tačku lomljenja jer sposobnosti adaptacije na stresove, patnju, frustracije, vanredne okolnosti i razorne uticaje nisu beskonačne.

3. REČ NA KRAJU

Opšte je mesto da su Romi kao etnička grupa socijalno hendikepirani, "nemoćni" i diskriminirani. Život u romskim mahalama (getoima) doprinosi njihovom osećanju neuklopljenosti, marginalizovanosti, izolacije i "drugačijeg života". Visoka nepismenost, nizak obrazovni nivo i visok

stepen nezaposlenosti generišu i međusobno indukuju čuveni "začarani krug bede" u kome se Romi nalaze. Kao i većina siromašnih slojeva na dnu društvene i etničke hijerarhije i oni su "politički nevidljivi". Ratovi na prostorima ex-Jugoslavije, posebno rat za Kosovo i NATO bombardovanje u protekloj dekadi uvećali su postojeće probleme Roma i izazvali i neke nove koji pogađaju Rome - ratne izbeglice. Na žalost, dodatno komplikovanje romske situacije nije praćeno i porastom svesti o njihovim problemima kod intelektualne i šire javnosti u Jugoslaviji.

Fatalna zbivanja na teritoriji bivše Jugoslavije u protekloj dekadi (rat u Sloveniji, Hrvatskoj, Bosni, rat za Kosovo i NATO bombardovanje) uticala su na porast svesti o potrebi razumevanja složenog problema nasilja i relativizacija ovog tabua u uslovima ratova i tiranija.

U vremenu ratova nasilje je postalo deo psihopatologije svakodnevnog života. Nasilje je, za neke ljude, postalo efikasan način za postizanje različitih ciljeva, velikih ili malih: nasiljem se može steći moć, politička ili lična, eliminisati realni ili imaginarni protivnik, nasiljem se može steći ili zadržati vlast i moć da se kontrolišu tuđi životi. Ciljevi ostvareni takvim nasiljem po pravilu generišu novo nasilje, i veće i teže, što ljude krvavih ruku uvodi u začarani krug destrukcije. Jednom srušene civilizacijske barijere, što je pretpostavka za vladavinu sile, teško je ponovo uspostaviti ali ne i sasvim nemoguće.

Les droits de l'homme, prava čoveka i slobodu pojedinca ne garantuje samo "pravna" država već i svest, prosvećenost i zrelost svih članova zajednice. *Conditio sine qua non* svake suštinske društvene promene jeste individualna promena u samom čoveku: u njegovom intelektualnom, moralnom i emotivnom stavu prema činjenicama socijalnog života. Društvene napetosti, politički razdori i sukobi u velikoj meri predstavljaju eksternalizaciju unutrašnjih konflikata pojedinca. Te unutrašnje napetosti čovek bi trebalo da razreši u sebi umesto što svoju neurotičnu ili psihotičnu podvojenost projektuje na socijalni plan. K.G. Jung je pisao o tome koliko individualna opsednutost "pogrešnim" emocijama može biti zarazna za mase. U nemogućnosti da se suoči sa sopstvenim *Das Selbst* (unutrašnjim ja) pojedinac pokušava da popravi druge ljude ili, u slučajevima ekstremne političke moći, da pokori svet. Bolesno društvo kao socijalno-psihološki fenomen predstavlja

posledicu sinergičkog delovanja bolesnih pojedinaca opsednutih potrebom da druge ljude "poprave" ili redefinišu u skladu sa sopstvenim idejama (nerealnim, nadrealnim, precenjenim ili sumanutim) kao i da takve ideje nametnu drugima na neke od mogućih ili istorijski već viđenih načina.

4. LITERATURA

- (1) AMERICAN PSYCHIATRIC ASSOCIATION (1994) Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fourth Edition. Washington, DC.
- (2) ANASTASIJEVIĆ, D. (1999) *Romi na Kosovu*. Helsinška povelja 18: 16-17.
- (3) BARANY, Z. (1992) Demographic changes bring mixed blessings for Gypsies. RFE/RL Research Reports. 20: 40-45.
- (4) DIMITRIJEVIĆ, V. (1999) Kulturna prava nacionalnih manjina. U: *Kulturna prava*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.
- (5) LIEBICH, A. (1992) Minorities in Eastern Europe: Obstacles to a reliable count. RFE/PL Research Repot. 20: 32-39.
- (6) KRON, L. (2000a) Fragment razgovora povodom knjige *Mali London, romsko naselje u Pančevu: problemi i moguća rešenja*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja (neobjavljeno).
- (7) KRON, L. (2000b) *Kajinov greh: psihološka tipologija ubica*, drugo izdanje. Beograd: "Prometej" i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (8) MITROVIĆ, A. (1990) *Na dnu: Romi na granicama siromaštva*. Beograd: Naučna knjiga.
- (9) MITROVIĆ, A. et al. (1998) *Romi u Srbiji*. Beograd: Centar za antiratnu akciju i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (10) MITROVIĆ, A. et al. (1999) *Mali London, romsko naselje u Pančevu: Problemi i moguća rešenja*. Beograd: Društvo za unapređivanje romskih naselja i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (11) PAJIN, D. (1988) Askeza i ljubav. *Kulture istoka*. 17: 4-9.

- (12) RAKIĆ-VODINELIĆ, V. (1998) Pravni položaj Roma u SR Jugoslaviji. U: *Romi u Srbiji*. Beograd: Centar za antiratnu akciju i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (13) RUSOVAC, O. (1999) Ovde Cigani lete u – more. *Republika*. 221 : 9.
- (14) TOMIĆ, O. (1999) Pribežište. *Republika*. 221: 10.
- (15) VELJAČIĆ, I. (1987) Indijski izvori Pironove filozofije epohe. *Kulture istoka*. : 11.

ON SOME PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF RROMA – WAR REFUGEES

This is a common sense knowledge that Rroma people as ethnical group are socially handicapped, "hopeless" and discriminated. Life in Rroma enclaves (ghettos) generated their feeling of adaptableness, isolation and "different life". High level of illiteracy and high level of unemployment generated a famous "vicious circle of poverty". Like a majority of power class at the bottom of social and ethical hierarchy, they are "politically invisible". Wars in ex-Yugoslavia, especially the war for Kosovo and NATO bombing in the last decade of past century, enlarged already existing problems of Rroma people and induced some new which affected Rroma – war refugees. As one of the most powerful stresses, war dramatically jeopardizes mental health of the population. Psychological disorders provoked by war vary from anxious and panic attacks to severe post-traumatic stress disorders and reactive psychoses.

KEY WORDS: Rroma / war refugees / psychological problems